

STRESI, DEPRESIONI DHE ANKTHI I PRINDËRVE ME FËMIJË AUTIK TË MOSHËS 5-12 VJEÇ NË KOSOVË

Besmira Thaçi - Bahtiri

*Psikologe Klinike,
Ministria e Arsimit
Shkencës, Teknologjisë
dhe Inovacionit,
Prishtinë*

Autizmi është një çrregullim neuro-zhvillimor dhe për rrjedhojë edhe i sjelljeve njerëzore, i karakterizuar me dëmtime të konsiderueshme në fushën e ndërveprimit social, komunikimit, hiperaktivitet si dhe me sjellje stereotipike. Mendohet se autizmi është rezultat i anomalive neurologjike por, shkaktarët e këtyre anomalive në sistemin nervor janë ende të pa njohura. Rezultatet e hulumtimeve tregojnë një bazë të fortë gjenetike dhe një lidhshmëri të ngushtë me faktorët mjedisor, imunologjik, po ashtu duke u përqendruar edhe në metabolizmin organik si kontribuues në këtë çrregullim (Rutter, 2005).

Stresi është një term i zakonshëm në ditët e sotme por gjithnjë më i vështirë për ta përcaktuar. Zakonisht stresi përshkruhet si një koncept negativ që ndikon në mirëqenien fizike dhe mentale të njeriut, por vështirë të përcaktohet saktësisht nëse stresi është shkak, pasojë apo gërshetim i këtyre të dyve (Yaribeygi H et al, 2017). Të qenit prind mund të jetë stresuese para dhe pas lindjes së fëmijës.

Rritja e një fëmije me autizëm është një sfidë e madhe si në aspektin fizik po ashtu edhe në atë emocional, është ndër gjërat më të vështira që prindërit duhet të bëjnë ndonjëherë. Shpesh herë raportohet se nënat janë ato që përjetojnë më shumë stres se sa baballarët duke pasur parasysh kujdesin konstant që duhet pasur me këtë kategori të fëmijëve (Davis dhe Carter, 2008). Disa studime kanë raportuar një sërë shqetësimesh psikologjike në rritje të prindërve të fëmijëve me autizëm siç janë: ankthi, depresioni, stresi dhe komponentët e tij, duke ndikuar po ashtu edhe në uljen e kohezionit familjar dhe shtimin e ankesave somatike (Higgins et al. 2005). Një nga arsytet pse prindërit e fëmijëve me autizëm ndihen të stresuar është fakti se çdo fëmije me autizëm është ndryshe, dhe nuk ka një tretman të sigurt; prindërit po ashtu nuk kanë shtigje për të zgjedhur për mbështetje.

Duke parë se numri i fëmijëve me autizëm është në rritje, ndërsa diagnostikimi çdo herë e më shumë po bëhet në moshë të hershme, vazhdimësia e hulumtimeve për faktorët që nxisin stresin prindëror është më se e nevojshme për t'i ndihmuar prindërit dhe në përgjithësi familjet të adaptohen me situatën dhe të dinë si të kujdesen për fëmijët me autizëm (Charman dhe Baird 2002)

Metodat

Mostra e këtij hulumtimi përbëhet nga 120 pjesëmarrës, prindër të fëmijëve, të ndarë në dy grupe; përzgjedhja e mostrës ka qenë e shtresuar. Në grupin e parë janë përfshirë 60 prindër që kanë pasur fëmijë të diagnostikuar me autizëm, duke përfshirë të dy prindërit, ndërsa në grupin e dytë janë përfshirë 60 prindër të tjerë, si mostër kontrolluese, që kanë qenë prindër të fëmijëve

pa diagnozën e autizmit, dhe kanë qenë kryesisht të regjionit të Prishtinës.

Në këtë hulumtim janë përdorur Çeklista e Hopkinsit për stres-Hopkins Symptoms Checklist (HSCI-25) si dhe ngjashëm me këtë çeklistë është përdorur edhe pyetësori i Harvardit-HTQ (Haskuka,2008), si dhe Pyetësori i stresit për Prindër (Shahini,2009), i përbërë nga 18 pyetje, të cilët pyetësor u janë dhënë prindërve dhe nga ta është kërkuar që të përgjigjen në pyetjet që përmbajnë këta pyetësor.

Gjithashtu, për këtë hulumtim është përdorur edhe pyetësori vet-raportues për të dhëna demografike që përbëhet nga 13 pyetje, i përpiluar nga hulumtuesi dhe është vet-administruar nga prindërit.

Për realizimin e hulumtimit është bashkëpunuar me Shoqatën e Prindërve të Fëmijëve me Autizëm në Prishtinë si dhe me prindërit që kanë fëmijë me autizëm në klasat e bashkangjitura në shkollën fillore "Ismail Qemajli" në Prishtinë si dhe në shkollën speciale "Përparimi" në Prishtinë.

Rezultatet

Në këtë studim janë përfshirë 120 pjesëmarrës, nga të cilët 60 pjesëmarrës kanë pasur fëmijë të diagnostikuar me autizëm, ndërsa 60 pjesëmarrës të tjerë përfaqësojnë grupin e kontrollit dhe kanë qenë prindër të fëmijëve pa diagnozën e autizmit. Moshë mesatare e prindërve ka qenë 42 vjeç (M= 41.9, SD= 8.1). Të dy grupet janë përfaqësuar nga të dy prindërit, 60 nëna dhe 60 baballarë.

Prindërve të cilët kanë qenë pjesëmarrës në këtë hulumtim, iu janë bërë disa pyetje në raport me diagnozën e autizmit të fëmijës së tyre. Ata kanë raportuar që 43.3% ose 26 fëmijë të kenë autizmin të shkallës së rëndë, ndjekur nga 30% ose 18 fëmijë me shkallë të lehtë të autizmit dhe 26.7% ose 16 fëmijë me shkallë të mesme.

Nuk ka pasur asnjë prind nga të dy grupet e përfshira në hulumtim, që të mos kenë raportuar stres në rritjen e fëmijës. Tabela e mëposhtme pasqyron shpërndarjen e stresit të prindërve sipas grupeve të përfshira në hulumtim. Përqindjen më të madhe e zënë prindërit me stres mesatar me 68.3% ose 82 e të intervistuarve ndjekur nga 30.8% ose 37 e prindërve që kanë raportuar stres të madh. Vetëm një prind ka raportuar stres shumë të madh. Në tabelën 1 shohim po ashtu se prindërit e grupit të kontrollit kanë raportuar të kenë stres mesatar në 98.3% ose 59 e tyre, ndërsa vetëm 1 prind ka raportuar stres të madh. Ndërsa prindërit e grupit të fëmijëve me autizëm kanë raportuar stres të madh në 60.0 % ose 36 prej tyre dhe 1 prind ka raportuar stres shumë të lartë apo 1.7%. Prindërit e këtij grupi kanë raportuar me 38.3% ose 23 të kenë stres mesatar.

Korrespondenca:
besmira.thaqi@rks-gov.net

Tabela 1. Të dhënat përshkruese mbi shpërndarjen e stresit të prindërve sipas grupeve

		N	%
Prindërit me fëmijët me autizëm	Stres mesatar	23	38.3
	Stres i madh	36	60.0
	Stres shumë i madh	1	1.7
Prindërit nga grupi i kontrollit	Stres mesatar	59	98.3

Në bazë të rezultateve të T-Testit, test ky i kryer për të krahasuar raportimin e shkallës së stresit në grupin e prindërve të gjinisë femërore krahasuar me atë të gjinisë mashkullore, ka rezultuar që stresi nuk është influencuar nga gjinia në këta pjesëmarrës ($p = 0.304$), ndërsa nga rezultatet e ANOVA-së (grupi x gjinia e prindit), rezulton se femrat në grupin e prindërve me autizëm kanë raportuar mesatare më të lartë se meshkujt e këtij grupi, por dallimi nuk e mbërrin sinjifikancën statistikore ($p=0.081$).

Tabela 2 tregon rezultatet e korrelacionit në mes totalit të stresit të raportuar nga prindërit dhe simptomave të ankthit, depresionit dhe PTSD. Ky studim ka gjetur një lidhje të fortë mes këtyre variablave, duke treguar se sa më shumë pikë në vlerësimin e stresit nga ana e prindërve aq më shumë hasim në simptomat e ankthit [$r(120)= 0.522$, $p < 0.01$.] sikurse edhe ato të depresionit [$r(120)= 0.553$, $p < 0.01$.] dhe PTSD [$r(120)= 0.558$, $p < 0.01$.]

Tabela 2. Rezultatet e korrelacioneve mes Shkallës së Hopkinsit, HTQ dhe Stresit në prindër

		Totali i stresit
Ankthi	Korrelacioni i Personit	.522*
	P	.000
	N	120
Depresioni	Korrelacioni i Personit	.553*
	P	.000
	N	120
PTSD	Korrelacioni i Personit	.558*
	P	.000
	N	120

Tabela 3. Rezultatet e mesatares, devijimi standard dhe t-test për shkallët e Ankthit, Depresionit dhe PTSD me variablën (grupe).

	Gjinia	N	M	SD	T-test
Ankthi	Prindërit me fëmijë me autizëm	60	23.2	6.6	[$t(2,118)= 11.9$; $p = 0.001$]
	Grupi i kontrollit	60	12.7	1.3	
Depresioni	Prindërit me fëmijë me autizëm	60	36.7	9.5	[$t(2,118)= 14.0$; $p=0.0001$]
	Grupi i kontrollit	60	18.7	2.7	
PTSD	Prindërit me fëmijë me autizëm	60	55.1	14.1	[$t(2,118)= 14.7$; $p = 0.001$]
	Grupi i kontrollit	60	27.7	2.2	

Gjatë këtij hulumtimi pjesëmarrësve u janë bërë disa pyetje me qëllim të matjes së simptomave të ankthit, simptomave të depresionit dhe atyre të stresit post-traumatik. Në tabelën 3 janë paraqitur rezultatet e mesatareve, devijimit standard dhe t-testin lidhur me simptomat e ankthit, depresionit dhe stresit post-traumatik në raport me grupet e prindërve të përfshira në hulumtim.

Matjet për variablat e tilla rezultojnë me manifestim të simptomave të ankthit $M=18.3$; $SD= 7.1$, të depresionit $M= 27.5$ $SD= 11.4$ dhe PTSD $M= 41.3$ $SD= 17.1$. Siç shihet pra në tabelën 3, ku janë dhënë rezultatet e T-test të performuar për të krahasuar raportimin e shkallës së ankthit, depresionit dhe PTSD në dy grupet e përfshira në këtë hulumtim, në të tre raportimet, grupi i prindërve me fëmijët me autizëm kanë raportuar mesatare më të lartë të ankthit, depresionit dhe PTSD sesa grupi i prindërve me fëmijë pa diagnozën e autizmit.

Për të krahasuar mesataret e tre grupeve në raport me gjendjen ekonomike është përdorur Kruskal-Wallis test (test jo-parametrik) dhe janë gjetur dallime sinjifikante në mes grupeve ($p < 0.01$). Grupi i prindërve me të ardhura më keq se mesatarja kanë raportuar mesatare më të lartë se ato me të ardhura mesatare. Të pyetur për mendimin e tyre se si e përcaktojnë gjendjen ekonomike të tyre krahasuar me popullatën në përgjithësi, prindërit kanë raportuar se 90% ose 108 persona të kenë të ardhura mesatare, 8.3% ose 10 persona më keq se mesatarja dhe vetëm 1,7% ose 2 persona më mirë se mesatarja.

Diskutim

Rezultatet nga ky studim kanë dëshmuar se çrregullimi i autizmit të fëmijët ka lidhshmëri me simptomat e stresit të prindërit; në veçanti nënat raportojnë mesatare pak më të lartë të stresit në raport me baballarët. Ky studim ka gjetur një lidhje të fortë në mes të simptomave të ankthit, depresionit dhe stresit post-traumatik duke treguar se sa më shumë pikë në vlerësimin

e stresit nga ana e prindërve aq më shumë ankth, depression dhe stres post traumatik përjetojnë prindërit. Po ashtu, ky studim ka vërtetuar se edhe gjendja ekonomike (punësimi) kontribuon në simptomat e stresit të prindërit e të dy gjinive.

Rezultatet e këtij hulumtimi janë në përputhshmëri me rezultatet e hulumtimeve të bëra më herët nëpër botë, si p.sh. rezultatet e një hulumtimi të bërë nga Gray dhe Holden, 1992, theksojnë se prindërit e fëmijëve me autizëm janë të prekur nga ankthi, zemërimi, depresioni, normalisht edhe stresi por, janë nënat ato që çdo herë raportojnë nivel më të lartë të stresit në krahasim me baballarët.

Po ashtu gjendja ekonomike shihet si stresuese për prindërit përballë autizmit. Në këtë hulumtim grupi i prindërve me të ardhura më keq se mesatarja raportojnë nivel më të lartë të stresit se sa ata me të ardhura si mesatarja apo më mirë se mesatarja. Po ashtu në këtë hulumtim ka dalë se stresi i prindërve të papunë është i një niveli më të lartë krahasuar me prindërit e punësuar, si dhe stres të lartë kanë edhe prindërit e punësuar në sektorin privat në krahasim me ata të punësuar në sektorin publik. Është raportuar kosto e lartë të trajtimit të autizmit, që prindërit janë duke shpenzuar më shumë se sa ata mundën ta përballojnë dhe më shumë se sa që atyre iu ofrohet trajtim për fëmijët e tyre dhe kjo është stresuese për çdo familje.

Në këtë studim të dy grupet e përfshira në studim kanë raportuar stres në rritjen e fëmijëve. Por, prindërit e fëmijëve me autizëm kanë përjetuar stres të madh dhe një prej tyre ka raportuar stres shumë të madh në raport me grupin e prindërve të kontrollit, që nuk kanë pasur fëmijë me autizëm të cilët kanë raportuar stres mesatar dhe vetëm një prej tyre ka raportuar stres shumë të madh.

Një hulumtim i bërë nga Liza.J Meltzer (2011) thekson faktin se prindërit e fëmijëve me autizëm përjetojnë më shumë stres në rritjen dhe zhvillimin e fëmijëve të tyre se sa prindërit e fëmijëve me zhvillim normal apo me çfarëdo çrregullimi tjetër në zhvillim. Po ashtu sipas studiueses në fjale nënat e fëmijëve me autizëm çdo herë raportojnë më shumë simptome të depresionit.

Dy hulumtime longitudinale të bëra nga Osborne, L. A & Reed, P (2008) tregojnë faktin se sjelljet e fëmijëve me autizëm sjellin stres jashtëzakonisht të lartë të prindërit, por janë edhe prindërit ata të cilët me sjelljet e tyre stresuese ndikojnë në sjelljet e fëmijëve me autizëm, aty për aty dhe më vonë.

Sot fëmijët janë duke paguar "çmimin" e prindërve të tyre për jetën stresuese të prindërve, sepse fëmijët sot janë bërë pjesë aktive e jetës së përditshme. Ata po absorbojnë ankthin dhe pakënaqësitë e prindërve që nga vegjëlja e tyre dhe përgjatë adoleshencës, gjë që po reflektohet

pastaj në sjelljet dhe veprimet e fëmijëve.

Përfundimet

Ky studim ka gjetur një lidhshmëri të fortë në mes të stresit të prindërve dhe fëmijëve me autizëm, sikurse që ka gjetur një lidhje të fortë në mes të simptomave të ankthit dhe simptomave të depresionit të prindërve dhe diagnozës së autizmit të fëmijëve të tyre.

Nga studimi i bërë mund të konkludojmë rëndësinë e të kushtuarit vëmendje më të madhe prindërve të fëmijëve me autizëm, në veçanti nënave. Fatkeqësisht në Kosovë kemi mungesë të qendrave këshilluese dhe rehabilituese edhe për prindër, andaj është më se e nevojshme përkrahja dhe zhvillimi i mbështetjes sociale si dhe krijimi i strategjive të ndryshme për prindër për t'i mbrojtur prindërit nga stresi i të pasurit fëmijë me autizëm dhe fëmijë me çfarëdo lloj dëmtimi tjetër.

Në përgjithësi zhvillimi dhe implementimi i programeve psiko-sociale është më se i nevojshëm për të promovuar mbështetjen e fëmijëve me nevoja të veçanta si dhe mbështetjen e prindërve dhe familjeve të tyre në përgjithësi.

Referencat:

- 1.A. Baghdadi et al. *Impact of autism in adolescents on parental quality of life. Qual. Life Res.* 2014; 23 (6): 1859-1868
- Al-Kandari S et al. *Brief report: social support and coping strategies of mothers of children suffering from ASD in Kuwait. J. Autism Dev. Disord.* 2017;47, 3311-3319.
- Charman T, Baird G. *Practitioner review: Diagnosis of autism spectrum disorder in 2- and 3-year-old children. Child Psychology Psychiatry.* 2002;43(3):289-305.
- Cox A et al. *Autism spectrum disorders at 20 and 42 months of age: stability of clinical and ADI-R diagnosis. Child Psychology Psychiatry.* 1999;40(5):719-732.
- Davis, NO, Carter, AS. *Parenting Stress in Mothers and Fathers of Toddlers With Autism Spectrum Disorders: Associations With Child Characteristics. Journal of Autism and Developmental Disorders.* 2008;38.7:1278-91.
- Gray, D. E., Holden, W. *Psychosocial well-being among the parents of children with autism. Australia and New Zealand Journal of Developmental Disabilities, 1992; 18(2), 83-93.*
- Higgins DJ, Bailey SR, Pearce JC. *Factors associated with functioning style and coping strategies of families with a child with an autism spectrum disorder. Autism.* 2005;125-137
- Ilias K et al. *Parenting Stress and Resilience in Parents of Children With Autism Spectrum Disorder (ASD) in Southeast Asia: A Systematic Review. Front Psychol.* 2018; 9:9:280
- Meltzer, L. J. *Factors associated with depressive symptoms in parents of children with autism spectrum disorders. Res. Autism Spectr. Disord.* 2011; 5 (1). 361-367
- Mistry R, Elenbaas L. *It's All in the Family: Parents' Economic Worries and Youth's Perceptions of Financial Stress and Educational Outcomes. Journal of Youth and Adolescence.* 2021; 50: 724-738
- Osborne, L. A, Reed, P. *Parents perceptions of communication with*